

รำโทนนกพิทิต จังหวัดนครศรีธรรมราช

Ramtone Nokphithid in Nakhon Si Thammarat Province

ชวัลลักษณ์ วิเชียรแก้ว Chavalluk Wichiankaew*
มาลินี อาชายุทธการ Malinee Achayutthakan**

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “รำโทนนกพิทิต จังหวัดนครศรีธรรมราช” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความเป็นมา กระบวนท่า และองค์ประกอบของรำโทนนกพิทิต ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพเน้นการวิจัยภาคสนามเป็นหลัก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ และศึกษาข้อมูลจากเอกสาร เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงลึกนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อมูล ผลการศึกษามีดังนี้

ตำบลกรุงชิง จังหวัดนครศรีธรรมราชมีการละเล่นพื้นบ้านที่เรียกว่า “รำโทนนกพิทิต” ซึ่งได้นำเอกลักษณ์การร่ำรำโทนจากภาคกลางมาเป็นแบบอย่าง ดัดแปลงเนื้อร้องและท่ารำให้เหมาะกับบริบทของพื้นถิ่น โดยคุณครูแนบ ล่องลือฤทธิ์ ข้าราชการครูโรงเรียนวัดเป็ยน ตำบลกรุงชิง ได้รับเอารำโทนจากตัวเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแพร่ เพื่อความบันเทิงและคลายเครียดให้กับชาวบ้านในพื้นที่กรุงชิงจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในขณะนั้น ซึ่งครูแนบเป็นผู้มีทักษะพื้นฐานด้านการรำโนรา จึงได้คิดท่ารำและเนื้อร้องโดยอิงจากธรรมชาติและวิถีชีวิต กระบวนการรำจะมีเอกลักษณ์และความเชื่อเหมือนการรำโนรา โดยการแสดงจะมีการร้องเพลงเชิญก่อน เปรียบเสมือนเพลงหลังฉาก ตามด้วยเพลงไหว้ครูเปิดโรง และจบด้วยเพลงลาเสมอ การรำมีแบบท่ารำมาจากโนรา 12 ท่า เครื่องดนตรีมี 3 ชิ้น คือ โทน ฉิ่งและฉาบ ผู้แสดงประกอบด้วยชายและหญิง การแต่งกายแต่เดิมหญิงสวมเสื้อแขนกระบอกหรือเสื้อคอกระเช้า นุ่งผ้าถุงยาวหรือโจงกระเบน ชายสวมเสื้อและกางเกง มีผ้าขาวม้าคาดเอว ต่อมามีการปรับปรุงการแต่งกายให้มีเอกลักษณ์ของภาคได้ตามท้องถิ่น ในการรำโทนนกพิทิตจะแต่งกายให้ตกลงขบขัน ทาแป้งหน้าขาว สวมหัวนกพิทิต

คำสำคัญ: รำโทนนกพิทิต

* นิสิตหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** อาจารย์ที่ปรึกษา

นิยมแสดงกันในโอกาส งานบวช หรืองานวัด งานแต่งงาน เป็นต้น ในสมัยก่อนมีการถ่ายทอดหรือสืบทอดการรำเฉพาะหมู่เครือญาติหรือคนในตระกูลเดียวกันเท่านั้น รำโทนนกพิทิดมาจากชื่อเพลงนกพิทิด เป็นเพลงเอก เน้นความตลกขบขัน ไม่เน้นความสวยงาม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเกี่ยวพาราสีของนกพิทิดตัวผู้ที่มีต่อตัวเมีย จึงเรียกการละเล่นนี้ว่า “รำโทนนกพิทิด”

Abstract

This article is a partial fulfillment for the requirements of the thesis titled “RamTone Nokphithid in Nakhon Si Thammarat Province.” Its objective is to study the background of RamTone Nokphithid performance. A qualitative research method is applied, focusing mainly on field research, participatory and non-participatory observation, interviews and document study so as to gain insight information of the data for analysis and synthesis.

The research results revealed the followings:

In Krung Ching Sub-district, Nakhon Si Thammarat Province, there is a folk game called “RamTone Nokphithid” which has taken on the style of singing and dancing of “RamTone” from the central region as a model, modifying the lyrics and dance moves to suit the local context by Kru Nab Luengluerit, a government teacher at Wat Pien, Krung Ching Sub-district, who adopted the RamTone from the city of Nakhon Si Thammarat and publicized it for entertainment and relief of the villagers in the Krung Ching during the events of World War II at that time. Kru Nab had basic skills in Manorah dance so he initiated the dance moves and lyrics, basing on the nature and the local way of life. The dancing has its uniqueness and beliefs like the Manorah dance: The show would start with an invitation song as an accompanying song behind the scene, followed by a Wai Kru song and always ended with a goodbye song. There are 12 dance moves from Nora and three musical instruments, namely a Tone, a couple of small cup-shaped Cymbals and big traditional Cymbals. The cast consist of men and women. Originally, women wear the “khaenkrabok” blouse or “khorkrachao” blouse, and long sarong or Jongkraben. Man wears shirt and pants with a loincloth girded around the waist. Later on, the dress has been adjusted to have a unique identity of the southern region to suit the local area. In Nok Phithid show, the dresses must look funny, and the characters have white powder on their faces and wear the Nok Phithid heads. The show is

popularly performed on special occasions such as novice or monk ordinations, temple fairs, etc. In the past, the Nok Phithid dance would only be passed on or inherited among relatives or people of the same family. Nok Phithid dance derived from the name of Nok Phithid song, a main song, emphasizing on comedy, and not focusing on beauty. It represents the courtship of a male Phithid bird toward a female, so this play is called “RamTone Nokphithid”

Keywords: RamTone Nokphithid

บทนำ

ในประเทศไทยการร้องเพลงและการแสดงท่าทางของมนุษย์ ซึ่งเรียกว่าการรำ มีมาอย่างยาวนานไม่ปรากฏหลักฐานว่าเกิดขึ้นในยุคสมัยใด แต่การเปลี่ยนแปลงการร้องรำได้เกิดขึ้นตลอดเวลาเหมือนการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะทางดนตรีของทุกวัฒนธรรมทั่วโลกเช่นเดียวกับการร้องรำเป็นกลุ่มที่มีพัฒนาการควบคู่กับสังคมไทยมาโดยตลอด ซึ่งการรวมกลุ่มร้องรำของชาวบ้านตามชุมชนต่าง ๆ ในประเทศไทย พบว่ามีการละเล่นชนิดหนึ่งแพร่หลายคือ รำโทน (ณัฐนรี รัตนสวัสดิ์, 2552: 111)

รำโทน นิยมเล่นกันทั่วไปทุกภาคของประเทศไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยตกอยู่ในภาวะจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านเมืองในเวลานั้นมีทหารญี่ปุ่นและชาวต่างชาติเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก รัฐบาลจึงต้องดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เพื่อสนองนโยบายปลูกฝังความรักชาติ จึงได้นำเอารำโทนซึ่งเป็นศิลปะท้องถิ่นที่นิยมละเล่นกันทั่วไปให้สอดคล้องกับนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาล ถือเป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมไทยครั้งสำคัญ โดยการส่งเสริมการละเล่นรำโทนและยกให้เป็นศิลปะวัฒนธรรมประจำชาติอย่างหนึ่ง เพื่อให้ภาพลักษณ์ของประเทศไทยในมุมมองของต่างชาติเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ส่งผลให้รำโทนได้รับความนิยมสูงสุดในสมัยนั้น

เช่นเดียวกับในพื้นที่ตำบลกรุงชิง อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่ามี การละเล่นพื้นบ้านเรียกว่า “รำโทนนกพิทิด” ที่ได้นำเอาลักษณะการร้องรำโทนจากภาคกลางมาเป็นแบบอย่าง ดัดแปลงเนื้อร้องและท่ารำให้เหมาะกับบริบทของพื้นที่นี้ โดยคุณครูแนบ ล่องสี่ฤทธิ์ ข้าราชการครูโรงเรียนวัดเป็ยน ตำบลกรุงชิง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้รับเอารำโทนจากตัวเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแพร่ เพื่อความบันเทิงและคลายเครียดให้กับชาวบ้านในพื้นที่กรุงชิงจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในขณะนั้นซึ่งครูแนบเป็นผู้มีทักษะพื้นฐานด้านการรำโนราและเคยแสดงหนังตะลุงมาก่อน จึงได้คิดท่ารำและเนื้อร้องโดยอิงจากธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนในตำบล

กรุงชิง กระบวนการรำจะมีเอกลักษณ์และความเชื่อเหมือนการรำโนรา โดยการแสดงจะมีการร้องเพลงเชิญก่อน เปรียบเหมือนเพลงหลังฉากก่อนการรำโนรา แล้วตามด้วยเพลงไหว้ครูเปิดโรงและจบด้วยเพลงลาเสมอ การรำมีแบบทำรำมาจากโนรา 12 ท่า เนื้อเพลงอิงมาจากธรรมชาติ วิถีชีวิต ความเชื่อ การหยอกล้อเกี้ยวพาราสีกัน โดยการสืบทอดและรำมีความเชื่อกันว่า การรำไทนอกพืทิด ในสมัยก่อนจะมีการถ่ายทอดหรือสืบทอดการรำเฉพาะหมู่เครือญาติหรือคนในตระกูลเดียวกันเท่านั้น

รำไทนอกพืทิดมาจากชื่อเพลงนกกพืทิด เพลงเอกที่ได้รับความนิยมความสนใจของผู้ชมเพราะมีเนื้อร้องและท่ารำที่สนุกสนาน เน้นความตลกขบขันไม่เน้นความสวยงาม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเกี้ยวพาราสีของนกกพืทิดตัวผู้ที่มีต่อตัวเมีย โดยมีตำนานเล่ากันมาว่า มีนกกพืทิดตัวเมียคู่หนึ่งทำรังอยู่บนยอดไม้ทั้งสองตัวออกมาจากรังแล้วส่งเสียงตอบโต้กัน โดยตัวผู้ร้องว่า “พืทิด พืทิด พืทิด” ตัวเมียร้องตอบว่า “ค่าสินนี้ ก็ทีละพืทิด” ร้องตอบโต้กันเสมือนว่าเป็นชายหญิงจีบกัน จึงนำมาแต่งเนื้อร้องเป็นเพลงและมีความโดดเด่นมากจึงเรียกการละเล่นนี้ว่า “รำไทนอกพืทิด”

ตำบลกรุงชิง เป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์การต่อสู้อันเกิดจากความขัดแย้งในด้านความคิด ในการปกครองพื้นที่ผืนป่า โดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2517 และยังคงมีหลักฐานร่องรอยหลงเหลืออยู่ เช่น สนามบาสเกตบอล หรือถ้าที่ใช้เป็นเสปียงกรัง (คะนิงนิตย์ สุขขาว, 2564:5) จากเหตุการณ์ ในพื้นที่กรุงชิงที่มีพรรคคอมมิวนิสต์แฝงตัวมาอยู่ร่วมกับชาวบ้าน ทำให้ผู้คนที่ย้ายอยู่ในพื้นที่ต้องแยกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ต่างถิ่น จึงทำให้ศิลปวัฒนธรรมการละเล่นพื้นบ้านรำไทนอกพืทิดชบเซาลงไม่ได้ทำการละเล่นกันอีก โดยเหตุการณ์ที่มีพรรคคอมมิวนิสต์อาศัยในพื้นที่กรุงชิงทหารได้เข้าปราบปรามอย่างหนัก เป็นเหตุให้คุณครูแนบ ล่องลือฤทธิ์ เสียชีวิตใน พ.ศ. 2520 (จรินทร์ แก้วมี, 7 มีนาคม 2566: สัมภาษณ์) ต่อมาฝ่ายรัฐบาลสามารถยึดพื้นที่คืนได้ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์แตกพ่ายไปใน พ.ศ. 2524 เมื่อพื้นที่ในตำบลกรุงชิงเกิดความสงบสุข ผู้คนก็กลับเข้ามาอาศัยในพื้นที่เดิมและมีกลุ่มลูกศิษย์ของคุณครูแนบ ล่องลือฤทธิ์ ได้นำเอาการละเล่นพื้นบ้านรำไทนอกพืทิดกลับมาละเล่นอีกครั้งเพื่อความบันเทิงและคลายเครียดจากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงทำให้การละเล่นพื้นบ้านรำไทนอกพืทิดกลับมามีชีวิตชีวาและปรากฏอยู่ในท้องถิ่นอีกครั้ง

หากแต่ในสถานการณ์ปัจจุบันการละเล่นพื้นบ้านรำไทนอกพืทิด กำลังเลือนหายไปด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถาโถมเข้ามาอย่างรวดเร็ว จนน่าเป็นห่วงว่าสถานภาพของการละเล่นพื้นบ้านรำไทนอกพืทิดจะเป็นอย่างไรในอนาคตข้างหน้า เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการสืบทอด มีเพียงแต่กลุ่มผู้สูงอายุเป็นหลักไม่มีศิลปินรุ่นใหม่มาทดแทนและได้รับความนิยมลดน้อยลงเพราะความนิยมดนตรีสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ อีกทั้งสมาชิกในคณะรำไทนอกพืทิดไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการแสดงรำไทนอกพืทิดเพียงอย่างเดียว ส่งผลให้รำไทนอกพืทิดค่อย ๆ สูญสิ้นไปจากท้องถิ่นอย่างน่าเสียดาย ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนส่งผลกระทบต่อการละเล่น

พื้นบ้านรำโทนนกพิทิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับวันการละเล่นชนิดนี้หากไม่ได้รับการสืบสานต่อไปก็จะเลือนหายไปจากความทรงจำของคนในชุมชน จากการสัมภาษณ์คนรุ่นเก่ากับผู้นำชุมชนต่างมีความกังวลและเกรงว่าการละเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิทิตจะเลือนหายไปจากชุมชนในไม่ช้า ด้วยความกังวลดังกล่าวจึงเป็นที่มาในการสานต่อการละเล่นชนิดนี้ไปสู่เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ ภายใต้การนำของผู้นำชุมชนและกลุ่มนักแสดงนกพิทิตที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน รวมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ภายในท้องถิ่น โดยมีการศึกษาและนำรำโทนนกพิทิตไปใช้ในเชิงการท่องเที่ยว ผลักดันให้การละเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิทิตเข้าสู่โรงเรียนบ้านพิต้า สร้างกลุ่มมัคคุเทศก์น้อยใช้แสดงรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยือน แต่ถึงกระนั้นทางชุมชนก็ยังคงต้องการให้มีการอนุรักษ์ เผยแพร่การละเล่นดังกล่าวให้เป็นมรดกวัฒนธรรมการละเล่นพื้นบ้านที่อยู่คู่กับชุมชนต่อไป

จากข้อมูลดังกล่าวผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์รำโทนในรูปแบบของภาคใต้ที่เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่มีลักษณะโดดเด่น มีเอกลักษณ์เฉพาะ บ่งบอกถึงเรื่องราววิถีชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทั้งเป็นที่รู้จักกันเฉพาะกลุ่ม ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้เก็บรวบรวมข้อมูลและทำการศึกษาวิจัยเรื่องรำโทนนกพิทิตจังหวัดนครศรีธรรมราชในภาพรวมที่มีประวัติความเป็นมาที่ถูกต้อง กระบวนท่าและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้รู้จักรำโทนนกพิทิต และมองเห็นภาพสะท้อนของสังคมไทยในอดีตที่บ่งบอกผ่านการละเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิทิต โดยผ่านกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์เพื่อการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจไม่ให้เกิดการละเล่นพื้นบ้านรำโทน นกพิทิตสูญหายไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ของสังคมในปัจจุบันให้เป็นมรดกของชาวภาคใต้สืบต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของรำโทนนกพิทิต
2. เพื่อศึกษารูปแบบกระบวนท่าและองค์ประกอบของรำโทนนกพิทิต

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การรวบรวมข้อมูลและศึกษาข้อมูลด้านเอกสาร

การศึกษาจากเอกสารและเอกสารออนไลน์ เช่น บทความทางวิชาการ บทความวิจัย รายงานวิจัย วารสาร และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง การศึกษาจากเอกสารและเอกสารออนไลน์นั้นประกอบด้วยการค้นหาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการละเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิทิต การศึกษาทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพหลายรูปแบบเพื่อให้ได้มา

ซึ่งข้อมูลเชิงลึกนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อมูล โดยทำการศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

- ศูนย์การเรียนรู้คุ้มตาหนุ่ย
- องค์การบริหารส่วนตำบลกรุงชิง อำเภอнопิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช
- โรงเรียนบ้านพิตำ ตำบลกรุงชิง อำเภอнопิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช
- สำนักงานวิทยทรัพยากร หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การสังเกตการณ์

2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยเข้าเรียนรู้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม โดยสังเกตและฝึกฝนการรำการถ่ายทอดการแสดงรำโกนบกพิทิต เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติ กลวิธีในการรำ การร้อง และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ในการสังเกตรูปภาพและรูปแบบการแสดง ทั้งจากการแสดงในวิดีโอทัศน์ การแสดงจริงของชาวบ้าน

3. การศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

สัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ปราชญ์ชาวบ้าน และคนในพื้นที่ตำบลกรุงชิง อำเภอнопิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยใช้การสนทนากลุ่มกับปราชญ์ชาวบ้านในการรำโกนบกพิทิต ที่มีการจัดตั้งเป็นชมรมเป็นคณะรำโกนบกพิทิต ณ ศูนย์เรียนรู้คุ้มตาหนุ่ย 40/12 หมู่ที่ 2 ตำบลกรุงชิง อำเภอнопิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งประกอบด้วย 21 ท่าน ดังนี้

ตำแหน่ง อดีตข้าราชการ	นายนิเวส วนคุณากร อายุ 80 ปี
ตำแหน่ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน	นายบุญลภ รักษ์สุวรรณ อายุ 88 ปี
ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดเปียน	พระครูปลัดนาทกร สุจินโณ อายุ 37 ปี
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านพิตำ	นางดารณี เสียมไหม อายุ 52 ปี
ตำแหน่ง คุณครูโรงเรียนบ้านพิตำ	นางฉวีวรรณ สุประดิษฐ์ อายุ 60 ปี
ตำแหน่ง เจ้าพนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยว อบต.กรุงชิง	นางเบญจวรรณ ทินรงค์ อายุ 40 ปี
ตำแหน่ง คนทำเสื้อผ้า	นางวิลาวัลย์ จรรยาดี อายุ 44 ปี
ตำแหน่ง ผู้นำชุมชนศูนย์เรียนรู้คุ้มตาหนุ่ย	นางรุ่งไพลิน รอดบุญ อายุ 57 ปี
ตำแหน่ง หัวหน้าคณะ	นางอารี แก้ว อายุ 71 ปี
ตำแหน่ง นักร้อง	นางวรรณมา เทพณรงค์ อายุ 68 ปี

ตำแหน่ง นางรำ

นางสมเจตน์ ล่องลือฤทธิ์ อายุ 70 ปี

นางวรรณิ ล่องลือฤทธิ์ อายุ 78 ปี

นางจรริน มณีรัตน์ อายุ 69 ปี

นางสมเจียด เล็กเลิศ อายุ 56 ปี

นางสายใจ ล่องลือฤทธิ์ อายุ 67 ปี

นางสาวเกษร สิทธิภูมิ อายุ 70 ปี

นางจินตนา สุขมี อายุ 60 ปี

นางบุญชู สีสาช อายุ 67 ปี

ตำแหน่ง นักดนตรี

นางจรี แก้วเกิด อายุ 72 ปี

นายประเทือง มะค่อม อายุ 70 ปี

นายจรินทร์ แก้วมี อายุ 77 ปี

4. การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

4.1 วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ภาพถ่าย วิดีทัศน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่าง ๆ โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นที่ผู้วิจัยศึกษา เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เบื้องต้นมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดสำหรับนำไปใช้ในการดำเนินการวิจัย

4.2 วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์จัดหมวดหมู่ของข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล

4.3 สังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ภาพถ่าย วิดีทัศน์ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์จัดการแสดงนำมาประมวลผลเพื่อสร้างกรอบแนวคิด

4.4 นำข้อมูลทั้งหมดที่ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่แล้วมาแปลความหมายข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยศึกษา โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

5. การตรวจทานข้อมูลการวิเคราะห์กับผู้เชี่ยวชาญ

6. สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมารำโทนนภพิต

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะที่ญี่ปุ่นยกทัพมาขึ้นที่ท่าแพในจังหวัดนครศรีธรรมราช ตอนนั้นประชาชนทุกข์เข็ญจากภาวะเศรษฐกิจฝืดเคือง จอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงหาวิธีคลายความเครียดและความทุกข์ของประชาชนเน้นความบันเทิง โดยนำรำโทนแบบภาคกลางเข้ามาเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างทหารและประชาชน คุณครูแนบ ล่องลือฤทธิ์ จึงได้รับเอารำโทนจากตัวเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแพร่เพื่อความบันเทิงและคลายเครียดให้กับชาวบ้านในพื้นที่กรุงชิงขณะนั้น จึงจัดให้มีการร่ำวงพื้นบ้านในชุมชน (บุญลาภ รักษ์สุวรรณ, 8 มีนาคม 2566:

สัมภาษณ์) ซึ่งครูแบบเป็นผู้มีทักษะพื้นฐานด้านการรำโนรา จึงได้คิดทำรำและเนื้อร้องโดยอิงจาก
ธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนในตำบลทุ่งซิง กระบวนการรำจะมีเอกลักษณ์และความเชื่อเหมือน
การรำโนรา รำโขนนกกพิทมาจากชื่อเพลงนกกพิท เพลงเอกที่ได้รับความนิยมและผู้ชม
เป็นอย่างมาก เพราะมีเนื้อร้องและท่ารำที่สนุกสนาน เน้นความตลกขบขันไม่เน้นความสวยงาม
เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเกี่ยวพาราสีของนกกพิทตัวผู้ที่มีต่อตัวเมีย (นกกพิทหรือนกเถิดที่อยู่
ตระกูลนกฮูก เป็นนกขนาดใหญ่ อาศัยชุกชุมในพื้นที่ทุ่งซิง)

ภาพที่ 1 การแสดงเพลงนกกพิท
ที่มา: นายธีระวุฒิ วิเชียรแก้ว

2. รูปแบบกระบวนการทำและองค์ประกอบของรำโขนนกกพิท

ลักษณะการรำโขนนกกพิท

คนร้องคนเล่นดนตรีต้องร้องรำและเล่นอย่างสอดคล้องกัน มีเพลงร้องสั้น ๆ ที่จำกันได้
ประมาณ 20-30 เพลง มักร้องเป็นสำเนียงทองแดง โดยการแสดงจะมีการร้องเพลงเชิญก่อนเปรียบ
เหมือนเพลงหลังฉากก่อนการรำโนรา แล้วตามด้วยเพลงไหว้ครูเปิดโรง และจบด้วยเพลงลาเสมอ
การรำมีประมาณ 12 ท่า ตามแบบท่าของการรำโนรา เนื้อเพลงมาจากธรรมชาติ วิถีชีวิต ความเชื่อ
การหยอกล้อเกี่ยวพาราสีกัน การรำโขนในชื่อเพลงนกกพิทจะมีความพิเศษกว่าเพลงอื่น ๆ ตรงที่จะ
ต้องมีนักแสดงแสดงเป็นตัวผู้ตัวเมีย รำแบบเกี่ยวพาราสีกันไป เน้นความสนุกสนานตลกขบขัน
ไม่เน้นความสวยงาม

การรำโขนนกกพิทจะมีรูปแบบการรำโดยนักแสดงจะออกมายืนหน้ากระดานในเพลงไหว้
ครูและเริ่มเข้าวงในเพลงทั่วไป และเมื่อจบด้วยเพลงลานักแสดงก็จะกลับมาขึ้นเป็นแถวหน้ากระดาน

อีกครั้ง สำหรับเพลงนกพิทิตซึ่งเป็นเพลงเอกจะมีนักแสดงเพียงแค่ 2 คนเท่านั้นสวมใส่หัวนกพิทิต รำเกี่ยวพาราสีกันเลียนแบบพฤติกรรมของนกพิทิต นักแสดงคนอื่นก็จะไปช่วยกันร้องเพลง สำหรับท่ารำจะรำประกอบเพลงสั้น ๆ มีความแตกต่างกันไปในแต่ละเพลงโดยสอดคล้องกับเนื้อร้องของเพลงนั้น ๆ ท่ารำมีลักษณะคล้ายการรำโนรา การร้องจะร้องเพลงละ 2 รอบ มีสำเนียงร้องเป็นทองแดงแบบคนภาคใต้

ภาพที่ 2 นกพิทิต

ที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki>

ความเชื่อของรำโทนนกพิทิต

ความเชื่อของการรำโทนนกพิทิต ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการไหว้ครูเป็นลำดับแรกก่อนการรำโทนนกพิทิต เชื่อกันว่าหากไม่ปฏิบัติมักจะมีอุปสรรคในแสดงโดยใช้เหล่า 1 ขวด เงิน 109 บาท บุหรี่ 1 ซอง ดอกไม้ 3 ดอก หมากพลู 3 คำ เทียน 1 เล่ม รูป 3 ดอก แป้งทาหน้า และเครื่องดนตรีประกอบด้วย โทน ฉิ่ง และฉาบ (วรรณ เทพณรงค์, 7 มีนาคม 2566: สัมภาษณ์) มีขั้นตอนการไหว้ครูคือนำของทุกอย่าง ใส่จาน เทเหล้าใส่แก้ว จุดธูปเทียน ตั้งนะโม 3 จบ กล่าวถึงครูบาอาจารย์ เจ้าที่เจ้าทางตามสถานที่การแสดง หลังจากทำพิธีเสร็จก็จะนำแป้งทาหน้าโทนและให้นางรำทาหน้า เหล้าที่เทใส่แก้วก็ให้นางรำและนักดนตรี นักร้องดื่ม ในสมัยก่อนการสืบทอดและการรำมีความเชื่อกันว่า จะมีการถ่ายทอดการรำกันในเฉพาะหมู่เครือญาติหรือคนในตระกูลเดียวกันเท่านั้น

ภาพที่ 3 การไหว้ครูรำโกนบกพิทิด
ที่มา: นายธีระวุฒิ วิเชียรแก้ว

เนื้อร้อง

จะมีเนื้อร้องและเพลงสั้น ๆ ประมาณ 20-30 เพลง โดยบทเพลงของรำโกนบกพิทิดสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย บทเพลงที่เกี่ยวกับความเชื่อ ธรรมชาติ และวิถีชีวิต ลำดับการร้องเพลงขึ้นต้นด้วยเพลงไหว้ครู ตามด้วยเพลงสับนิ้วอกร และจะปิดท้ายด้วยเพลงลาเสมอ แต่ในกระบวนการร้องเพลงอื่น ๆ มักจะไม่มีรูปแบบหรือลำดับการร้องที่กำหนดชัดเจน จะร้องเล่นไปตามคนร้อง เพื่อความสนุกสนานอย่างต่อเนื่อง เนื้อหาของบทเพลงก็มักจะสะท้อนเรื่องราวของคนในตำบลกรุงชิงได้อย่างชัดเจน จึงเป็นเอกลักษณ์และเสน่ห์อย่างหนึ่งของการละเล่นพื้นบ้านชนิดนี้ ตัวอย่างเพลงนกพิทิดซึ่งเป็นเพลงเอกของการละเล่นชนิดนี้และเป็นที่มาของชื่อการละเล่นชนิดนี้

พิทิดพิทิดพิทิดพิทิดพิทิดพิทิด	คำปานี้ก็ทีละพิทิด
ตะลั่นแล่นแตนติดตะลั่นแล่นแตนติด	นกพิทิดละร้องดังฮึดมอฮึดมอฮึดมอ
(หญิง) พิทิดรักน้องตรงไหน (ซ้ำ)	(ชาย) พิทิดรักน้องที่หน้าผาก
หน้าผาก หน้าผากก็ไม่ได้	หยับลงได้สักหีดก่อนที
พิทิดพิทิดพิทิดพิทิดพิทิดพิทิด	คำปานี้ก็ทีละพิทิด
ตะลั่นแล่นแตนติดตะลั่นแล่นแตนติด	นกพิทิดละร้องดังฮึดมอฮึดมอฮึดมอ
(หญิง) พิทิดรักน้องตรงไหน (ซ้ำ)	(ชาย) พิทิดรักน้องที่หน้าอก
หน้าอก หน้าอกก็ไม่ได้	หยับลงได้สักหีดก่อนที

พีทิดพิทิดพีทิดพิทิดพิทิดพีทิด	คำปานี้ก็ทีละพิทิด
ตะลั่นแฉ่นแฉ่นติดตะลั่นแฉ่นแฉ่นติด	นกพิทิดละร้องดังฮึดมอฮึดมอฮึดมอ
(หญิง) พิทิดรักน่องตรงไหน (ซำ)	(ชาย) พิทิดรักน่องทีละตือ
ละตือ ละตือก็ไม่ได้	หยับลงได้สักทีดก่อนที

เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีของการรำโทนนกพิทิด ประกอบไปด้วยดนตรี 3 ชิ้น ได้แก่ โทณ ฉิ่ง และฉาบ โดยโทณถือว่าเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญ ผู้ตีโทณจะต้องแม่นยำเรื่องจังหวะจึงจะทำให้ผู้ร้องและผู้รำสามารถแสดงได้อย่างสนุกสนาน

ภาพที่ 4 เครื่องดนตรี
ที่มา: นายธีระวุฒิ วิเชียรแก้ว

เครื่องแต่งกาย

ในอดีตการแต่งกายเพื่อแสดงรำโทนนกพิทิด ไม่มีรูปแบบตายตัว ผู้หญิงจะสวมเสื้อแขนกระบอกหรือเสื้อคอกระเช้า ใส่โจงกระเบนหรือผ้าถุงแล้วแต่ความถนัดของผู้แสดง ผู้ชายสวมกางเกงและมีผ้าขาวม้าคาดเอว โดยเฉพาะเพลงนกพิทิดจะแต่งกายตลกขบขันเลียนแบบนกพิทิดโดยทาแป้งหน้าขาว แล้วสวมศีรษะเป็นนกพิทิด

ภาพที่ 5 หัวนกพิทิต
ที่มา: นายธีระวุฒิ วิเชียรแก้ว

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาการแต่งกายขึ้นโดยดัดแปลงให้มีเอกลักษณ์ของภาคใต้ โดยการสวมเสื้อแขนกระบอก นุ่งผ้าถุง และมีผ้าสไบคล้องคอ และได้นำ “ต้นประ” พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอหนองปีดามาเป็นองค์ประกอบสำคัญของลายผ้าสไบและผ้าถุง แล้วมีการพัฒนาส่วนหัวนกพิทิตให้มีลักษณะเหมือนจริงมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 6 การแต่งกายในอดีต
ที่มา: ศูนย์การเรียนรู้คู่มดาหนู

ภาพที่ 7 การแต่งกายในปัจจุบัน
ที่มา: นายธีระวุฒิ วิเชียรแก้ว

โอกาสในการรำโขนนกพิทิต

โอกาสในการรำนั้นมีหลายโอกาสด้วยกัน ได้แก่ รำต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง รำในพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ได้แก่ งานบวช งานแต่งงาน และงานศพ แต่ปัจจุบันการแสดงรำโขนนกพิทิตได้นำมาใช้ในเชิงท่องเที่ยว ต้อนรับผู้ที่มาเยี่ยมชมท้องถิ่น

สรุป

ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ราโชนได้รับการประดิษฐ์ และเผยแพร่ไปทุกภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อเป็นเครื่องบันเทิงใจในยามที่ประเทศประสบปัญหา เศรษฐกิจฝืดเคือง ครูแนบ ล่องลือฤทธิ์ ครูโรงเรียนวัดเป็ยน ตำบลกรุงชิง ได้รับวัฒนธรรมการเล่น นี้จากในเมืองนครศรีธรรมราช แล้วนำมาเผยแพร่ในตำบลกรุงชิง และในช่วงที่มีความขัดแย้งทางการเมืองจึงใช้ราโชนมาสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านในพื้นที่ตำบลกรุงชิง โดยครูแนบมีพื้นฐานด้านการ ราโชนราและหนังตะลุง จึงได้คิดทำราและเนื้อร้องขึ้นมาหลายเพลงโดยอิงธรรมชาติและวิถีชีวิต

ทำราจะมีลักษณะสอดคล้องกับเนื้อร้อง ลักษณะเนื้อร้องจะสั้น ๆ ผู้ร้องมักร้องเป็นทำนอง ท่องแดง โดยการแสดงจะมีการร้องเพลงเชยก่อน เปรียบเหมือนเพลงหลังฉากก่อนการราโชนรา แล้ว ตามด้วยเพลงไหว้ครูเปิดโรงและจบด้วยเพลงลาเสมอ การรามีประมาณ 12 ท่า ตามแบบท่าของการ ราโชนราโดยเฉพาะเพลงนกพิทิตที่จะมีท่าราและเนื้อร้องที่สนุกสนานในลักษณะเกี่ยวพาราสิ ระหว่างนกพิทิตตัวผู้ตัวเมีย เปรียบได้กับผู้ชายและผู้หญิงที่เกี่ยวข้องพาราสิกัน เพลงนกพิทิตจึงมักใช้ ร้องและราในทุก ๆ งานจนทำให้การเล่นนี้ได้รับชื่อเรียกขานว่า “ราโชนนกพิทิต”

สำหรับความเชื่อที่ผู้ราโชนนกพิทิตเชื่อถือมาก คือ การไหว้ครูก่อนการแสดงทุกครั้ง คล้ายคลึงกับการราโชนรา โดยหากมีการไหว้ครูก็จะมีเครื่องไหว้ เช่น หมากพลู เหล้า เงิน ฯลฯ ประกอบ ด้วย ซึ่งหากไม่มีการไหว้ครูเป็นเพลงแรกก่อนการแสดง เชื่อว่าจะทำให้เกิดเหตุการณ์ไม่ปกติ และ ในการสืบทอดเชื้อสายการราก็จะมีความคล้ายกับการราโชนรากล่าวคือมักจะสืบทอดในเครือญาติ ตระกูลเดียวกัน

ดนตรีที่ใช้ประกอบไปด้วยเครื่องดนตรี 3 ชิ้น ได้แก่ โทนที่จะเป็นเครื่องดนตรีควบคุมจังหวะ และสร้างความสนุกสนาน ฉิ่ง และฉาบ

เครื่องแต่งกาย ในปัจจุบันได้มีการ พัฒนาการแต่งกายขึ้นโดยดัดแปลงให้มี เอกลักษณ์ของภาคใต้ และได้นำ “ต้นประ” พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอหนองพิทิตมาเป็น องค์ประกอบสำคัญของลายผ้าสไบและผ้าถุง และมีการพัฒนาส่วนหัวนกพิทิตให้มีลักษณะ เหมือนจริงมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 8 ลูกประ

ที่มา: <https://www.facebook.com/sarakadeemag>

ภาพที่ 9 ลูกประที่เขียนลงลายผ้าถุง

ที่มา: <https://www.facebook.com/sarakadeemag>

อภิปรายผล

การเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิทิตของตำบลกรุงชิง อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช ถือเป็นการเล่นพื้นบ้านที่อยู่ในรูปแบบรำโทนภาคใต้ มีรูปแบบท่ารำ การร้องที่บ่งบอกถึงความ เป็นท้องถิ่นได้อย่างชัดเจนตามความหมายของทฤษฎีศิลปะพื้นบ้านว่าศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่ เกิดขึ้นในท้องถิ่นใดก็ตามมักจะสะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม ทางธรรมชาติและสังคมมักถูกถ่ายทอดออกมาในการแสดงนั้น ๆ ซึ่งลักษณะและรูปแบบการ แสดง ก็เป็นไปตามบริบทของท้องถิ่นนั้น ๆ (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2556: 184)

อย่างไรก็ตาม จากการวิจัยพบว่า การแสดงพื้นบ้านรำโทนนกพิทิต จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นกิจกรรมที่ใช้คลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน สร้างความสามัคคี สร้างการมีส่วนร่วมกัน ในชุมชน แต่ปัจจุบันเริ่มเลือนหายและได้รับความนิยมลดน้อยลง เนื่องจากผู้คนมีความนิยมใน วัฒนธรรมต่างชาติที่ทำให้รู้สึกทันสมัยไม่ล้าหลัง ตามแนวความคิดของปีเตอร์ เบอร์เกอร์ ชาวอเมริกัน ที่กล่าวถึงสังคมสมัยใหม่ว่าเป็นการเกิดวิวัฒนาการและมีการก่อตัวบนระบบเศรษฐกิจที่ใช้เหตุผล และใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก เมื่อคุณลักษณะประเทศไทยที่เป็นสังคมที่ทันสมัยเรียกว่าเป็นสังคม โลกาภิวัตน์ นั้นแสดงถึงการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เมื่อการเปลี่ยนแปลงมีความรวดเร็วค่านิยม คนไทยค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา (กาญจนา แก้วเทพ, 2545: 56) ดังนั้นท้องถิ่นจึงต้องม ีการร่วมมือกันกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้วัฒนธรรมยังคงอยู่ไม่สูญหายไป โดยใช้สื่อเข้ามาช่วย มีการพัฒนาให้ทันสมัยยิ่งขึ้นทั้งยังเลือกใช้ศิลปะการแสดงท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ในเชิงการท่องเที่ยว ซึ่งถือว่าเป็นกลยุทธ์ที่ปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง และยังคงสืบทอด เผยแพร่ อนุรักษ์ ศิลปะพื้นถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่ชัดเจนไว้อยู่คู่สังคมต่อไป สอดคล้องกับผล การศึกษาของอัศวิน เนตรโพธิ์แก้วเกี่ยวกับการสื่อสารวัฒนธรรม (อัศวิน เนตรโพธิ์แก้ว, 2561) ซึ่งเมื่อศึกษาความหมายของวัฒนธรรมในทางวิชาการสามารถสรุปลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมได้ 3 ประการดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม เช่น ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ธรรมเนียมปฏิบัติ กฎระเบียบ ฯลฯ ในที่นี้ คือ การแสดงพื้นบ้านรำโทนนกพิติดถือเป็น วัฒนธรรมของท้องถิ่น ที่สะท้อนภูมิปัญญา ความคิด ความเชื่อของคนในท้องถิ่น

2. ผลผลิตที่สร้างขึ้นจะกลายเป็นมรดกของสังคมนั้น จึงต้องมีกระบวนการถ่ายทอดและ สืบทอด วัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น จากการวิจัยพบว่า การแสดงพื้นบ้านรำโทนนกพิติดจะสูญหายหรือ ไม่นั้น ขึ้นอยู่กับเยาวชนผู้ได้รับการสืบทอด ฉะนั้นปราชญ์ชาวบ้านคือผู้ถ่ายทอด เยาวชนคนรุ่นใหม่ คือผู้สืบทอดหลัก ถือเป็นปัจจัยตัวบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการยกระดับและสืบทอด การแสดงพื้นบ้านรำโทนนกพิติดให้อยู่คู่สังคมต่อไป

3. การดัดแปลงเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป วัฒนธรรมจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับ บริบทใหม่ที่ต่างจากเดิม หากดัดแปลงปรับเปลี่ยนได้ วัฒนธรรมจะไม่เกิดการสูญสลายหายไป จาก การวิจัยพบว่ามีกรร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ภายในท้องถิ่นโดยมีการศึกษาและนำรำโทนนกพิติด ไปใช้ในเชิงการท่องเที่ยว ผลักดันให้การละเล่นพื้นบ้านรำโทนนกพิติดเข้าสู่โรงเรียนบ้านพิต่า สร้าง กลุ่มมัคคุเทศก์น้อยใช้แสดงรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม มีการทำสื่อออนไลน์ในลักษณะคลิปวิดีโอ เผยแพร่สู่สาธารณชน มีศูนย์การเรียนรู้และสื่อแผ่นพับประชาสัมพันธ์

รายการอ้างอิง

- กำจร สุนพงษ์ศรี. (2556). *สุนทรียศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2545). *เมื่อสื่อส่องและสร้างวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศาลาแดง.
- คะนิงนิตย์ สุขขาว. (2564). *รำโทนนกพิติดกรุงชิง นครศรีธรรมราช*. นครศรีธรรมราช: อักษรการพิมพ์.
- ณัฐนรี รัตนสวัสดิ์. (2551-2552, ตุลาคม-มีนาคม). “รายงานผลการวิจัย เรื่อง รำโทนคณะแม่ตะเคียน เทียนศรี ตำบลบ้านพิง อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี” *วารสารวิจัยราชภัฏเชียงใหม่* 10, (1):111.
- อัศวิน เนตรโพธิ์แก้ว. (2561). *สื่อศาสตร์ หลักการ แนวคิด และนวัตกรรม*. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์.
- จรินทร์ แก้วมี. สัมภาษณ์, 7 มีนาคม 2566.
- บุญลาภ รักษ์สุวรรณ. สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2566.
- วรรณภา เทพณรงค์. สัมภาษณ์, 7 มีนาคม 2566.